

POLITIKAI BEFOLYÁSOLÁS ÉS GAZDASÁGI PRÉS A MAI MAGYAR ÚJSÁGÍRÁSBAN

Politikai és politológiai közhely, hogy a sajtónak, mint intézményrendszernek, s a tömegtájékoztatásnak, mint a befolyásolás egyik legfontosabb eszközének a hatása és hatalma fokozatosan növekedett a polgári társadalom kialakulása folyamán. A polgári kor hajnalán a sajtószabadság alapvető politikai céllá és jelszóvá lépett elő; jól érzékelteti ezt, amit *Thomas Jefferson*, a harmadik amerikai elnök 1787-ben mondott: „Ha rajtam állna, hogy eldöntsem: kormányunk legyen-e újságok nélkül, vagy újságok kormány nélkül, egy pillanatig sem haboznék az utóbbit választani.” (*Keane* 1999:11) E folyamattal párhuzamosan, a tömegsajtó kiépülésével egy időben egyre többen mind nagyobb hatalmat tulajdonítottak a sajtónak. Egy kiváló magyar író, sok más mellett a tárcaírás mestere, *Ambrus Zoltán* 1906-ban ezt írta: „... a sajtó nem a nagyhatalmak egyike... hanem: a legnagyobb hatalom a világon. Hatalmasabb, mint a dinasztikiák, a kormányok és a törvényhozó testületek, hatalmasabb, mint a templomi szószék, mint a tudomány és a művészet, hatalmasabb, mint a múlt és a jelen legnagyobb szellemei, hatalmasabb a tőkénél, még a nagy tömegnél is hatalmasabb.” (*Horváth* 1974: 334) Valószínű, hogy ez már a századforduló idején is erős túlzás volt, bár *Horváth* szerint kétségtelen, hogy sokan félték a sajtótól (l. uo.). Az akkor tapasztalt ellentmondásba máig gyakran beleütközünk: a kormányzatra nem volt ugyan túl nagy befolyással a sajtó, de ettől még a kor egyik igen fontos politikai kérdésében, az általános és titkos választójog dolgában konstruktív álláspontra helyezkedett, a lapok többsége támogatta azt. A sajtónak százszázötven évvel ezelőtt tulajdonított – vélt vagy valós – hatalmat a politikai köznyelv és a szakirodalom egy része olykor úgy fordítja le, hogy a sajtó a „negyedik hatalmi ág” vagy a „negyedik rend”; ez utóbbiról két brit sajtókutató ezt írta: „Nagy-Britanniában a londoni *The Times* volt a sajtó leghatalmasabb orgánuma, amelyet önmagában is ’negyedik rendnek’ tekintettek.” (*Briggs-Burke* 2004: 185) Anélkül, hogy a hatalmi ágak definíciójából kiindulva e besorolást részletesen elemezném – esetleg vitatnám –, csupán két megjegyzésre szorítokozom. Az egyik szerzője olyan világhírű szaktekintély, aki elfogadja ezt a terminus technicust. *Umberto Eco* úgy látja, „a negyedik hatalomnak természetesen az a feladata, hogy ellenőrizze és bírálja a másik három hagyományos (a gazdasági, illetve a pártok és a szakszervezetek által képviselt hatalommal együtt), de egy szabad országban megteheti, mert

kritikájának nincs elnyomó szerepe: a tömegtájékoztatás csak véleményalkotással befolyásolhatja az ország politikai életét. A hagyományos hatalmak viszont nem ellenőrizhetik és bírálhatják a médiát, hacsak nem önmagán keresztül; máskülönben közbeavatkozásuk végrehajtói, törvényhozói vagy bírói szankcióvá válik – és ehhez csak akkor folyamodhatnak, ha a médiások büntettet követnek, illetve politikai vagy intézményes részrehajlást mutatnak.” (Eco 1995: 49) Mint látni fogjuk, Eco több megállapítása releváns témánk szempontjából; egy másik, talán kevésbé jól hangzó véleményt is érdemes idézni, mert ez minden elméleti megfontolás nélkül könnyedén elfogadható, hiszen a polgárok – mindannyiunk – tapasztalati észlelésén alapul: „Valamennyien, akik nyugati típusú fejlett ipari társadalomban élünk, olyan kultúrának és társadalomnak vagyunk a tagjai, amelyet teljesen áthat a média, a tömegkommunikációs rendszerek sokasága, amelyet tehát a médiával való átitatottság jellemez.” (O’Sullivan-Dutton-Rayner 2002: 25)

Most azonban nem az a cél, hogy a médiának a modern társadalomban elfoglalt helyét elemezzem, hanem inkább az, hogy a mai magyar újságírás néhány olyan – megítélésem szerint káros, talán veszélyes – jelenségére összpontosítsak, amely éppenséggel nem látszik alátámasztani a „nagyhatalom” jellegét, mi több, olykor már feltűnő módon akadályozza, hogy eredeti, az *Umberto Eco* által is emlegetett funkcióit gyakorolja a sajtó, vagyis a lehető legkevesebb függőségtől terhelten figyelje és ellenőrizze a hatalmi ágak főszereplőit, elfogulatlanul közvetítse és képviselje a polgárok érdekeit és véleményét. Mielőtt ezekre a részben nagyon ismert, részben kevésbé tudatosult jelenségekre rátérnék, szeretném elkerülni annak a látszatát, hogy csatlakozom azokhoz, akik a médiát általában véve – tértől és időtől, orgánumoktól és újságíróktól függetlenül – lebecsülik, teljesítményeit nem értékelik, esetleg szidalmazzák. Mivel a mai magyar sajtóviszonyok – amint a harmadik magyar köztársaság teljes intézményrendszere – alapvetően a 89–90’-es változások idején, s azok nyomán alakultak ki, vessünk egy röpke pillantást a rendszerváltozás időszakára. Emlékeztetnék arra, hogy ’89 előtt progresszív, a változásokat előmozdító szerepe volt a sajtó jobbik és nagyobbik részének. Szerencsére, jó sokan vagyunk még, akik akkor különböző posztokon dolgoztunk; egy nívós magyar folyóirat, a *Médiakutató* meg is kezdte a szemtanúk emlékezéseinek közreadását. Tudjuk: a Magyar Rádió egyes műsorai, a *Világgazdaság*, a *Magyar Nemzet* – amelynek a működésében részt vehettem –, a *Magyarország* című hetilap, a *Heti Világgazdaság*, valószínűleg felsorolhatatlanul sok orgánum, cikk vagy cikksorozat, műsor vállalt részt az egypárti diktatúra lebontásában, az 56-os forradalom rehabilitálásában, a kimondott szó erejének és igazságának újra felismertetésében, a demokratikus alapértékek visszahozatalában. Abban, hogy a sajtó jobbik része ilyen szerepet tudott, akart és mert játszani, persze része van annak is,

hogy az egykori állampárt több fontos áramlata és vezető személyisége a változások mellé állt.

De az is igaz, hogy a szereptévesztés sokakat megkísértett, sokan elfelejtkezni látszottak arról, hogy – egy klasszikust kissé kifordítva idézek – mindannyian Gorbacsov köpönyege alól bújtunk ki. *Zsolt Péter* említ több kutatót, politológust (*Zsolt* 2004: 64.), akik szerint az értelmiségi szerephez való vonzódás jellemezte a szakma művelőinek jó részét. Ebből egyfajta meghasonlás adódott, amelyet *Körösenyi András* úgy jellemez, hogy egyik énjükkel pártfunkcionáriusként vagy politikai publicistaként részesei a politikai küzdelmeknek, másik énjükkel viszont ítélkeznek az intézményesített demokrácia szereplői fölött. Bár a jelzett időszakon – tehát a kilencvenes évtized legelején, amikor a többpárti demokráciát megalapozták – már jócskán túl vagyunk, a személyiségnek ez a megkettőződése nem egy esetben ma is megfigyelhető, bár talán ritkábban, mint annak idején. A sajtótörténet persze ismer olyan korszakot, amelyben egyáltalán nem volt kivételes jelenség, hogy az újságíró egyszersmind képviselő, a pártpolitika aktív résztvevője. Ezt azonban akkoriban tudták róluk, ám mai utódaik politikus énjüket gyakorta elrejtik, a nyilvánosság előtt viszont elfogulatlan, független szereplőként, ítészként lépnek föl.

Csak futólag jegyzem meg, hogy a rendszerváltozás időszaka egészen kivételes periódus volt a sajtóban: *Kéri László*nak valószínűleg igaza van abban, hogy „1988 őszétől 1991 őszéig tartott az újkori magyar sajtószabadság aranykora” (*Balázs, Debreceni, Kéri* 2004: 22). Ezt az aranykort robbanásszerű lapalapítás, majd az új alapítású újságok gyors hanyatlása jellemezte, másfelől számottevő műfaji változások formálták át a lapokat (a hírműfajok fölértékelődtek, a vezércikk jobbára kiszorult az első oldalakról, a politikai interjú szinte sztárműfajjává lépett elő, stb.). Mindamellet az aranykornak abból a szempontból is hamar vége szakadt, hogy a tömegtájékoztatás intézményrendszere, a sajtó tekintélye – több, itt most nem részletezendő okból – hamarosan csökkenni kezdett, s akár azt is mondhatnánk, hogy azóta egyfolytában cáfoljuk *Ambrus Zoltánt*, vagyis a tömegtájékoztatás nagyhatalmáról szóló állítást.

Megjegyezném még azt is, hogy mondandóm alapjául elsősorban a gyakorlat szolgál, nem támasztja alá elméleti vagy tudományos vizsgálódás, tehát akár el is vethető, mint esetleges és egyedi tapasztalat. Ám úgy gondolom, hogy akik járatosak a tömegtájékoztatás dolgaiban, igazolhatják az alább felsorolandó jelenségek létét. Közelről figyelve a sajtó működését, úgy látom, hogy a nyugati világban tapasztaltnál nagyobb a politikai pártok és a végrehajtó hatalom nyomása a tájékoztatásra, a sajtóra, de talán még ennél is nagyobb veszély az infomercial térhódítása, vagyis gyakran elmosódik a határ az újságírói munka és a hirdetés, a PR-cikk között. Csak futólag emlí-

tem az elektronikus médiát, mert ez a legközismertebb, hiszen a közszolgálati televízió és rádió körül dúló politikai csatározások állandósultak az elmúlt másfél évtizedben, ami persze nem csupán közép-európai jelenség: „Továbbra is nyitott a kérdés: hogyan festene a gyakorlatban egy közszolgálati kommunikációs rendszer? Hogyan finanszíroznák? Milyen politikai és jogi stratégiákkal tudnák fejleszteni?” (Keane 1999: 94) Ám az, hogy a közszolgálat jelen és jövője egész Nyugat-Európában vitatott, sovány vigasz a számunkra, akik látjuk, hogy a magyar pártpolitikai elit túl közel került a televíziókhoz és a rádiókhoz, amelyek – a törvényi garanciák vagy garanciakísérletek ellenére – továbbra is szembetalálják magukat a különböző típusú függőség minden következményével. Csak utalok arra, hogy a közszolgálati televízió 1996 óta öt elnököt „fogyasztott el”; hogy a Duna Televízió fél évig volt elnök nélkül, csak azért, mert a pártok delegáltjai nem tudtak megegyezni; hogy egy elbocsátott szerkesztő állítása szerint „...a Magyar Rádió álkereskedelmi alapokra épített álközszolgálati intézmény. A politika által olyan mértékig megkötözve, hogy már a kisujját sem tudja mozdítani.” (Martin 2005: 63) Akár túloz az elbocsátott szerkesztő, akár nem, a jelenség létezése, vagyis a pártpolitika túlzott „média-étvágya” aligha vitatható. Egyszer, bő tíz éve egy finn kolléga mondta nekem, nem tudna annál rosszabbat elképzelni, mint hogy a finn távirati iroda elnöke aszerint változzék, amilyen a kormány. Nálunk a közszolgálati szférában ehhez hasonló helyzet alakult ki. Ezért – úgy gondolom – nagyrészt a pártpolitikai meggyőződésében sokszor kérelmetlen, értelmes kompromisszumra ritkán hajló politikai elit felelős.

De hiba lenne, ha nem látnánk, hogy maga a szakma is vétkes: úgy vélem, hogy a megosztott és túlzott elköteleződésre könnyen hajló sajtómunkatársak az említett függőséget inkább erősítik, ahelyett, hogy – hivatásukból fakadóan – inkább gyengítenék. Ezt a megosztottságot elemezte Sajtóklubos Magyarország? című cikkében Zsolt Péter (*Élet és Irodalom* 2002. okt. 11., 10.), s ha nem szabad is túlzott jelentőséget tulajdonítani a „sajtókluboknak”, mert léteznek erős szakmai és etikai találkozási pontok a különböző felfogású szakmai áramlatok között, az azonban kétségtelen, hogy az olasz modell mindig visszatérő kísértését le kellene győzni: ne legyen – a színek nyelvén szólva – kék meg piros média.

A politikai befolyásolás mellett a gazdasági prés is olyan tényező, amely folyamatosan erodálja a sajtó korábban kivívott tekintélyét, veszélyezteti az elfogulatlan hírfeldolgozást, a részrehajlásmentes oknyomozást és elemzést. A kialakult és a javulás jeleit egyelőre nem mutató helyzetért – talán sokkal ellentétben – felelősséget látok a külföldi tulajdonosok oldalán is. Kutatók és gyakorló újságírók egyaránt tudják, hogy a minőségi sajtó világszerte gyengül, a lapok anyagi helyzete rosszabbodik, a rádió és a televízió után a minőségi lapoknak az internetes lapokkal kell állnia a versenyt, ha nem akar

egyre mélyebbre kerülni az olvasó- és hirdetésvesztés egymást erősítő negatív spirálján. Megint csak nem pusztán magyar jelenségről van szó: a világ egyik legtekintélyesebb napilapjának nyugalmazott szerkesztője mondta a minap, nem biztos abban, hogy újságja két évtized múlva is abban a formában létezik majd, mint ma. Ennek a nagy múltú lapnak a professzionalizmusához nem férhet kétség, szakmai és üzleti szempontból – csaknem húsz külföldi tudósítójával – egyaránt messze felülmúlja magyarországi társait. De ez megint csak sovány vigasz: a gazdaságilag sarokba szorított helyzetből fakad, hogy a hazai lapok vezetői mindent megtesznek a pénzszerzésért, s ennek következtében nem egyszer tanúi lehetünk a műfaji határok elhalványulásának, a hirdetés és a szerkesztőségi-újságírói produktum közötti különbség elmosódásának, ami éppen a lapok szakmaiságának árt, s az újságírásnak mint szakmának a tekintélyét rongálja. Hogyan?

Példáimat a mai magyar sajtógyakorlatból veszem, de olykor nem pontosan nevezem meg a szereplőket, ami – úgy gondolom – érthető, hiszen maga a jelenség fontos és egyben aggasztó, ehhez képest alárendelt fontosságú, hogy egészen pontosan kikről vagy mely orgánumokról van szó. Be kell látnunk egyébként, hogy nagyon sokakról szó l e h e t, s minimális azoknak a lapoknak a száma, amelyek teljesen szilárd anyagi alapokon állnak, következőképpen nem szorulnak rá a pótlólagos pénzszerzési manőverekre.

Ez utóbbiak közé tartoznak a mellékletek. Nem ismeretlen az a gyakorlat, hogy egy nagy cég – mondjuk, például a Magyar Posta – támogatást ad mellékletek elkészítésére; ebben az esetben az újság munkatársai írják és szerkesztik az oldal(aka)t, s a tulajdonos örül, mert némi többlet bevételhez jut. De nem nehéz kitalálni, mennyire lesz pártatlan és kritikus az az írás, amely éppen a finanszírozóról, az anyagi támogatóról szól. A közelmúltban egy nagy állami cég modernizálása heteken át súlyos zavarokat és így a közönségnek sok bosszúságot okozott, de a lapok többsége csak igen visszafogottan emlegette – ha egyáltalán – az adott cég visszásságait. Ennél még rosszabb is lehet a helyzet; előfordul, hogy például a *fogpiszkálógyártó* cég jó sok hirdetést ad, annyit, hogy a lapmenedzsment úgy dönt, semmiképpen nem szabad a céget „bántani”. Van olyan gyakorlat is, hogy a cég a lap újságíróival íratja meg a hirdetést, amely egyszersmind a hagyományos újságírói műfaj valamelyikének – mondjuk: a hírműfaj – igényeit is kielégíti, tájékoztat tehát, ám az információs és üzleti-kereskedelmi szempontok (infomercial) összeolvadnak, keverednek. Lássunk egy élő – bár álcázott – példát: a hírlapíró a Kutypiszkot Eltakarító Szupercég (KESZ) megbízásából megírja, hogy immár 850 utcában új módszerrel veszik fel a harcot a nem kívánatos állati maradványokkal. Ha meggondoljuk, ez akár hír is lehetne a híradások és tudósítások között, netán ellenőrizni kellene a forrást – a klasszikus szabályok szerint –, akár a házmesterek, akár a kutyabarátok,

akár az eb-tartást ellenzők körében. Ehelyett ott a hír a hirdetésben, amelyet természetesen a KESZ igényei szerint formálunk, hiszen – ugye – aki pénzt ad, az fülének tetsző, ízlésének megfelelő muzsikát rendelhet...

Az anyagi beszorítottság miatt a hirdetési bevétel túllép eredeti „hatáskörén”, nem pusztán pénzt hoz a konyhára, de olykor befolyásolja és korlátozza az önálló újságírói munkát. Mert élő és valóságos példa az is, hogy a Nagy Cég – inkább állami, mint magán – előfizeti a lapot, még hozzá olyan mennyiségben, hogy az már az adott újság „forrás” oldalát érezhetően befolyásolja. Ha az orgánium teljesen biztos anyagi alapokon nyugodnék, akkor a Nagy Cégről zavartalanul közölhetne akár kritikus beszámolókat is, hiszen mi történhet: a Nagy Cég legföljebb megsértődik és lemondja az előfizetést. Hát éppen ezt nem engedhetik meg maguknak a minőségi sajtó világában. A többi már nyilvánvaló: kezdődik, pontosabban folytatódik a tojástánc a szakmai igények és a Nagy Cég rendszerint önmagát fényező, a valóságosnál kedvezőbb színben feltüntető kívánalmai között.

Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy mindez mennyire árt a minőségi újságírásnak, mennyire rontja-rongálja a hitelét. A minőségi sajtó rossz anyagi helyzete nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a piac nem bír el annyi minőségi újságot, amennyi meg szeretne élni. A kiadások csökkentésére a tulajdonosok olyan intézkedéseket hoznak, amelyek tovább nehezítik az elvárható szakmai igények magas szintű kielégítését, s olykor éles ellentétben állnak az ország általános irányzatával. Ilyen például a külföldi kapcsolatok tudatos és folyamatos leépítése, a tudósítói hálózatok zsugorítása vagy felszámolása éppen akkor, amikor minden korábbinál határozottabban integrálódunk a világgazdaságba, az európai közösségbe. Hallani olykor olyan tulajdonosi vélekedéseket is, amelyek egészen nyilvánvalóan a takarékosági szempontokat helyezik előtérbe, a minőségiek rovására: legyen az újságírónak autója és fényképezőgépe, a többi nem is olyan fontos, a botladozó mondatokat majd rendbe teszi a szerkesztő; ha tehát nem tud írni az újságíró, az sem olyan nagy baj. Tudjuk azt is, hogy a sajtó sokszínűségét is csökkenti az a gyakorlat, amelynek során visszatér az ántivilágból ismert „központi” oldal, vagyis az egy kézben lévő megyei lapok néhány oldala „központi” szerkesztőségben készül, hogy az egész lapot minél olcsóbban lehessen előállítani. A jelek arra vallanak, hogy a lapbirodalmak vezérei minden lapot, orgániumot önmagában is nyereségesnek akarnak tudni, többnyire nem kedvelik a források legalábbis részleges átszivattyúzását (például egy bulvárból minőségibe).

Igaza lenne hát *Esterháznak*, aki a rendszerváltozás tájékán írta: eddig a hatalom kísértett, most viszont a pénz kísért; egykori megállapítása ma is érvényes: „Most bizonyos politikai korlátok megszűnni látszanak, és például lapot lehet gründolni. De ez csak félig igaz. Mert ebben a furcsa, ránk sza-

kadt szabadságban legfőljebb *eladható* lapot lehet csinálni, posztermelléklettel.” (Esterházy 1994: 366) A megállapítás második fele ma már egészen és teljesen igaz, s ha a politikai befolyásolás szándéka akkora, amekkora, a gazdasági prér pedig nem enyhül, akkor ez kérdéssé teheti, hogy az újságíró teljesíteni tudja-e a szakma, a hivatás eredeti igényeit, követelményrendszerét. Figyeljünk csak arra, mit írt a 33 éves *Márai* az *Újság* 1933. december 1-jei számában: „Az újságíró valóban csak addig hatalom, amíg tisztességes szemlélettel, megfelelő felkészültséggel szabadon kifejezheti gondolatait. Abban a pillanatban, amikor az újságíró, ha fogcsikorgatva is, kénytelen alkalmazkodni a sugallatokhoz és korlátokhoz, melyek feladatának határt szabnak, csakugyan nem több és más, mint sajtókuli.” (Méhes 2004:22)

Több mint hét évtized múltán sincs mit ehhez hozzátenni. Természetesen nem tudok receptet arra, hogy megóvjuk magunkat a sajtókuli-lét elburjánzásától. Hosszabb távon a magyar politikai elit változása és a piacgazdasági viszonyok megerősödése hozhat javulást, de nem lenne szabad addig tétlenül várni. Szóba jöhet – minden ellenérvet is figyelembe véve – a sajtóalap felállítására, amire jócskán akadnak nyugat-európai példák, modellek, amint ezt *Bajomi-Lázár Péter* A sajtótámogatás védelmében című cikkében kifejtette. (*Élet és Irodalom*, 2005. jan. 28., 10.) Vagyis ha a piac nem korrigálja önmagát, akkor ezt az államnak, tehát a parlamentnek kellene megtennie költségvetési forrásokból, hogy lazítsa, mérsékelje a minőségi sajtót nyomasztó függőségeket.

Így jutunk vissza a politika, a politikai elit felelősségéhez.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS ISTVÁN (2004) (összeáll.): *Már megint egy új lap*. Bp. Animus.
- BRIGGS, ASA – BURKE, PETER (2004): *A média társadalomtörténete*. Bp. Napvilág Kiadó.
- ECO, UMBERTO (1995) : *Öt írás az erkölcsről*. Bp. Európa.
- ESTERHÁZY PÉTER (1994): *Írások*. Bp. Magvető Könyvkiadó.
- HORVÁTH ZOLTÁN (1974): *Magyar századforduló*. Bp. Gondolat.
- KEANE, JOHN (1999): *Média és demokrácia*. Bp. Helikon Kiadó.
- MARTIN JÓZSEF (2005) szerk.: *Idősíkok ellenfényben*. Bp. Mundus Kiadó.
- MÉHES LÁSZLÓ (2004) szerk.: *Márai beszél*. Miskolc. Bíbor Kiadó.
- O’ SULLIVAN, TIM–DUTTON, BRIAN–RAYNER, PHILIP (2002): *Médiaismeret*. Bp. Korona Kiadó.
- ZSOLT PÉTER (2005): *Médiaháromszög*. Vác. EU-Synergion Kft.